

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η χρησιμότητα και η σπουδαιότητα του Κληρονομικού Δικαίου είναι προφανείς, αφού ο θάνατος του ανθρώπου –και κατά συνέπεια η διαδοχή της όποιας περιουσίας αυτός απέκτησε– είναι αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής.

Την παρούσα δεύτερη έκδοση του «Κληρονομικού Δικαίου», μόλις τρία χρόνια μετά την αρχική κυκλοφόρηση του βιβλίου (2010), κατέστησαν αναγκαία οι νόμοι 3994/2011 και 4055/2012 που τροποποίησαν, συμπλήρωσαν ή αντικατέστησαν ικανό αριθμό διατάξεων του Αστικού Κώδικα και του Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, όπως π.χ. τις διατάξεις του ΑΚ περί δημοσιεύσεως διαθηκών (άρθρα 1769-1774, 1776), διατάξεις από το κεφάλαιο περί κληρονομητηρίου (άρθρα 1956-1961) καθώς και τις διατάξεις του ΚΠολΔ για την εγγραφή στα βιβλία διεκδικήσεων (άρθρ. 220) ή την υπαγωγή και της αναγνωριστικής αγωγής (άρθρ. 70) στο τέλος δικαστικού ενσήμου.

Με την ευκαιρία αυτή ξαναδούλεψα, συμπλήρωσα ή εμβάθυνα ορισμένα σημεία του έργου παίρνοντας αφορμή καθώς και ιδέες είτε από νεότερες δικαστικές αποφάσεις είτε από πρόσφατες επιστημονικές δημοσιεύσεις, και ιδίως τις μονογραφίες του *Αντώνη Καραμπατζού* (Η παραίτηση από το δικαίωμα της νόμιμης μοίρας, 2011) και του *Γιώργου Γεωργιάδη* (Η προστασία της νόμιμης μοίρας, 2013).

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να επισημανθεί αυτό που συνάγεται από τη συνεχώς παραγόμενη νομολογία των δικαστηρίων μας και από τη διαρκώς εμπλουτιζόμενη με μονογραφίες και μελέτες βιβλιογραφία: Αφενός η κοινωνική λειτουργία του Κληρονομικού Δικαίου, που δεν μπορεί να αντιμετωπισθεί με απλή «γραμματική» ερμηνεία των διατάξεων του ΑΚ, και αφετέρου ο περίπλοκος και δυσνόητος χαρακτήρας ορισμένων από τους κανόνες του, που δημιουργεί πολλές δυσκολίες στον νομικό της πράξης.

Στην παρούσα έκδοση δεν ασχολήθηκα με τον Κανονισμό 650/2012 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, το εφαρμοστέο δίκαιο, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων, την αποδοχή και την εκτέλεση εγγράφων στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής και την καθιέρωση ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου» (ΕΕ L 201/107/27.7.2012). Οι λόγοι είναι αφενός ότι με αυτόν δεν τροποποιούνται βασικοί κανόνες του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ και αφετέρου ότι ο Κανονισμός, ενώ αρχίζει να ισχύει την εικοστή ημέρα από τη δημοσίευσή του στην Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, τίθεται σε

Πρόλογος

εφαρμογή στις 17 Αυγούστου 2015, πλην ορισμένων άρθρων τα οποία τίθενται σε εφαρμογή ενωρίτερα.

Και σε αυτή την προσπάθειά μου είχα την ανεκτίμητη συμπαράσταση των συνεργατών μου *Γιώργου Γεωργιάδη* και *Κίμωνα Σαϊτάκη*. Τη μεταφορά των χειρογράφων μου στον ηλεκτρονικό υπολογιστή επιμελήθηκε και η πάλι η γραμματέας μου *Ιωάννα Λυμπεροπούλου*, ενώ η διόρθωση των τυπογραφικών δοκιμίων και η συμπλήρωση των ευρετηρίων έγιναν από τη συνεργάτιδά μου *Μαρία Κακαβιά*, δικηγόρο. Η φροντίδα έκδοσης του βιβλίου ήταν αυτή τη φορά στα χέρια των άξιων συνεργατών του εκδοτικού οίκου «Δίκαιο & Οικονομία – Π.Ν. Σάκκουλας». Σε όλους αυτούς προσήκουν θερμότερες ευχαριστίες.

Αθήνα, Φεβρουάριος 2013

Απόστολος Σ. Γεωργιάδης

ΑΠΟ ΤΟ ΠΡΟΛΟΓΟ ΤΗΣ ΠΡΟΗΓΟΥΜΕΝΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Στην εποχή μας και στα επόμενα χρόνια η σημασία και η σπουδαιότητα του Κληρονομικού Δικαίου θα γίνονται όλο και μεγαλύτερες, γιατί τώρα περιέρχεται στην επόμενη γενεά ο πλούτος που αποκτήθηκε και συσσωρεύθηκε μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αυτό σημαίνει ότι η προτροπή των *Μαρξ* (Karl Heinrich Marx, 1818-1883) και *Ένγκελς* (Friedrich Engels, 1820-1895) στο «Κομμουνιστικό Μανιφέστο» (Manifest der Kommunistischen Partei, 1848) προς το εργατικό προλεταριάτο να επιδιώξει την «κατάργηση του Κληρονομικού Δικαίου» θα αποδειχθεί όχι μόνον ανιστόρητη αλλά και ουτοπική αφού προσκρούει σε βασικά ορμέμφυτα της ανθρωπίνης ύπαρξης. Χωρίς το Κληρονομικό Δίκαιο η ιδιοκτησία και γενικότερα η περιουσία δεν θα αποτελούσαν παρά απλή ισόβια επικαρπία. Μόνο η δυνατότητα της μετάθεσης-μεταβίβασης της περιουσίας στην οικογένεια και τους εξ αίματος συγγενείς ενθαρρύνει, ενισχύει και δικαιολογεί τη δημιουργία, τη διατήρηση και την αύξηση της περιουσίας από τον άνθρωπο. Σε πολλές περιπτώσεις μάλιστα η δυνατότητα αυτή αποτελεί για τον άνθρωπο λόγο ύπαρξης (*raison d' être*), δίνει περιεχόμενο στη ζωή, τη δράση και τη δημιουργικότητά του.

Αθήνα, Νοέμβριος 2009

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

§ 1. Έννοια και σημασία του κληρονομικού δικαίου

Βιβλιογραφία: Δαγτόγλου, Γνωμοδότηση, ΝοΒ 30, 780· Παπαντωνίου, στον ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, Εισαγ. στο Κληρονομικό Δίκαιο, 1996· ο ίδιος, Η φορολογία κληρονομιών ως συμπλήρωμα του ΚληρΔ, Τιμ. τόμ. Λιτζερόπουλου Β΄, 1985, σ. 287· Κ. Σούρλας, Ιστορική και κοινωνιολογική επισκόπησης της κληρονομικής διαδοχής, ΕλλΔνη 10, 321· Τροβά, Νομοθετική κηδεμονία της ελευθερίας της βουλήσεως και αναγκαστική διαδοχή, ΕΕΝ 61, 223 και Αρμ 50, 118.

Διάγραμμα

I. Έννοια και περιεχόμενο	1-3
1. Έννοια	1
2. Περιεχόμενο.....	2-3
II. Λειτουργική σημασία.....	4-10
III. Η θέση του κληρονομικού δικαίου στο σύστημα του αστικού δικαίου.....	11-15
IV. Κύρια χαρακτηριστικά του κληρονομικού δικαίου του ΑΚ	16-30
1. Η αναγνώριση του ιδιωτικού κληρονομικού δικαιώματος.....	16
2. Η ελευθερία διάθεσης.....	17-18
3. Η προστασία της οικογένειας.....	19-22
4. Ο κλειστός αριθμός των μορφών διάθεσης.....	23
5. Η προστασία των δανειστών.....	24-25
6. Η συμμετοχή του Κράτους στην κληρονομία.....	26
7. Ειδικότερα η φορολόγηση της κληρονομίας.....	27-30

I. Έννοια και περιεχόμενο

1. Έννοια

Με τον όρο «κληρονομικό δίκαιο» νοείται το σύνολο των ιδιωτικού δικαίου διατάξεων, με τις οποίες ρυθμίζονται οι περιουσιακές συνέπειες του θανάτου ενός ανθρώπου. Ειδικότερα, το κληρονομικό δίκαιο ρυθμίζει κυρίως τον τρόπο της ολικής ή μερικής διαδοχής στην *περιουσία* του ανθρώπου μετά τον θάνατό του, καθώς και τα δικαιώματα των προσώπων που τον διαδέχονται (κληρονόμοι και άλλοι τιμώμενοι, όπως π.χ. καταπιστευματοδόχοι, κληροδόχοι). 1

2. Περιεχόμενο

- 2 Με τον θάνατο του ανθρώπου δεν αποσβήνονται όλες οι έννομες σχέσεις του αλλά μόνον εκείνες, οι οποίες συνάπτονται άμεσα με την προσωπικότητά του και τις ιδιαίτερες προσωπικές συνθήκες του (προσωποπαγείς έννομες σχέσεις). Όταν λοιπόν το φυσικό πρόσωπο πεθαίνει, αφήνει πίσω του διάφορες νομικές – κυρίως περιουσιακές – σχέσεις, καταλείπει δηλαδή *κληρονομία*. Η κληρονομία αυτή, όπως θα εκτεθεί παρακάτω¹, δεν σύγκειται μόνον από ενσώματα αντικείμενα (π.χ. κινητά, ακίνητα, χρήματα), αλλά περιλαμβάνει και τα δικαιώματα (π.χ. ενοχικές απαιτήσεις, δικαιώματα πνευματικής ή βιομηχανικής ιδιοκτησίας) καθώς και τις υποχρεώσεις του θανόντος.
- 3 Ο θάνατος του ανθρώπου δημιουργεί ποικίλα νομικά ζητήματα: Γεννάται καταρχήν το ερώτημα, ποιά θα είναι η τύχη της περιουσίας του μετά τον θάνατό του και ειδικότερα ποιά θα είναι η τύχη κάθε επιμέρους πράγματος, δικαιώματος ή υποχρέωσής του. Ένα άλλο εξίσου σημαντικό νομικό πρόβλημα είναι, ποιά πρόσωπα διαδέχονται τον φορέα της περιουσίας μετά τον θάνατό του και πώς κατανέμεται μεταξύ τους η κληρονομία. Στα προβλήματα αυτά αλλά και σε κάθε άλλο ζήτημα, που αφορά τη διαδοχή στην περιουσία του θανόντος, καλείται να δώσει λύσεις το κληρονομικό δίκαιο.

II. Λειτουργική σημασία

- 4 Η λειτουργική σημασία του κληρονομικού δικαίου εντοπίζεται κατά πρώτο λόγο στην προστασία της *ατομικής ιδιοκτησίας*. Σε μια έννομη τάξη, η οποία αναγνωρίζει την ατομική ιδιοκτησία και την κατοχυρώνει συνταγματικά (βλ. άρθρο 17 § 1 Σ), η καθιέρωση της κληρονομικής διαδοχής και η ρύθμισή της από το δίκαιο είναι αυτονόητες. Αν η ατομική ιδιοκτησία είχε χρονικό όριο – πέραν του οποίου έπαυε να υφίσταται – τη ζωή του δικαιούχου, θα αυτοαναιρείτο ως έννοια, ενώ μάταιη θα καθίστατο ως έναν βαθμό και η προστασία της από το δίκαιο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, με τον θάνατο του προσώπου τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του δεν εξαφανίζονται, αλλά παρατείνονται και πέραν του θανάτου. Εξάλλου το πρόσωπο, για την εκπλήρωση της κοινωνικής του αποστολής, έχει ανάγκη περιουσίας, η δε έννοια της περιουσίας, δηλαδή των στοιχείων που την αποτελούν, θα ήταν ατελής, αν τα στοιχεία αυτά διαλύονταν με τον θάνατο του φορέα τους. Το ενδεχόμενο αυτό θα εκμηδένιζε την έννοια του δικαιώματος και της υποχρέωσης και θα αφαιρούσε κάθε πίστη και σταθερότητα από τις οικονομικές σχέσεις και συναλλαγές. Η διαδοχή λοιπόν στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του αποθανόντος, μετά τον θάνατό του, επιβάλλεται ως αναγκαίο συμπλήρωμα της έννομης τάξης.
- 5 Η πρακτική σημασία του κληρονομικού δικαίου για τη σύγχρονη οικονομική ζωή καθίσταται ολοένα και μεγαλύτερη: Από τη μια πλευρά, οι σύγχρονες συναλλα-

1. Βλ. αναλυτικά παρακ. § 7.

γές, οι οποίες χαρακτηρίζονται από τη διάρκεια των συμβατικών σχέσεων, καθιστούν αναγκαία την εξασφάλιση ότι η σύμβαση θα εξελιχθεί ομαλά ακόμη και σε περίπτωση θανάτου ενός από τους αρχικούς συμβαλλομένους· διαφορετικά, θα υπήρχε ο κίνδυνος να ανατρέπονται σημαντικού μεγέθους οικονομικές συναλλαγές εξαιτίας τυχαίων γεγονότων, πράγμα που θα κλόιιζε σοβαρά την ασφάλεια των συναλλαγών². Από την άλλη μεριά, η στροφή του σύγχρονου ανθρώπου στην κατανάλωση και η συνυφασμένη με αυτήν άνοδος του βιοτικού επιπέδου είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού των αξιόλογων κληρονομιών και – κατ'επέκταση – του ενδιαφέροντος της έννομης τάξης για τη ρύθμιση της τύχης τους.

Η αναγκαιότητα του κληρονομικού δικαίου στο πλαίσιο της σύγχρονης κεφαλαιοκρατικής (καπιταλιστικής) οικονομίας είναι αδιαμφισβήτητη³. Διαφορετικό είναι όμως το ζήτημα, σε ποιά πρόσωπα πρέπει να περιέρχεται η κληρονομία. Αναφορικά με το ζήτημα αυτό ο νομοθέτης εκφράστηκε υπέρ της οικογένειας του κληρονομούμενου αφενός προς τον σκοπό της προστασίας της και αφετέρου με το σκεπτικό ότι τα πρόσωπα που συνθέτουν την οικογένεια είναι τα καταλληλότερα για την ανατροφή των ανηλίκων και τη φροντίδα των βιολογικά ή οικονομικά ασθενέστερων μελών της⁴. Επομένως δικαιολογία της καθιέρωσης της κληρονομικής διαδοχής αποτελεί, παράλληλα προς την ενδυνάμωση της ατομικής ιδιοκτησίας, και η προστασία της οικογένειας ως κοινωνικής ομάδας και γενικότερα ως αξίας της σύγχρονης κοινωνίας, η οποία μάλιστα απολαύει συνταγματικής προστασίας (Σ 21 § 1)⁵.

Η περιέλευση της περιουσίας του κληρονομούμενου στην οικογένειά του δικαιολογεί και ενθαρρύνει την οικονομική, επαγγελματική και επιχειρηματική δραστηριότητα του ανθρώπου κατά τη διάρκεια της ζωής του. Επίσης με την κληρονομική διαδοχή εκδηλώνονται και πέραν του τάφου η στοργή και η αγάπη που συνήθως τρέφει το άτομο προς τους οικείους του. Συχνά ο άνθρωπος υποβάλλει τον εαυτό του σε στερήσεις για να περιέλθουν οι «οικονομίες» του στους απογόνους και τα άλλα μέλη της οικογένειάς του, με σκοπό να διευκολυνθεί και βελτιωθεί η διαβίωσή τους. Εάν πάλι ο κληρονομούμενος δεν έχει στενούς συγγενείς, η περιουσία του περιέρχεται σε απώτερους συγγενείς, με τους οποίους τον συνδέει η κοινή καταγωγή, ή στο Κράτος ως ενσαρκωτή και εκφραστή της κοινωνίας, στις οποίας τους κόλπους έζησε, εργάστηκε και δημιούργησε την περιουσία που καταλείπει.

2. Η παρατήρηση αυτή ισχύει πρωτίστως ως προς το κληρονομητό των υποχρεώσεων, στη βάση του οποίου βρίσκεται η ανάγκη ενίσχυσης της οικονομικής πίστης και της ασφάλειας των συναλλαγών (βλ. Παπαντωνίου, Εισαγ. στο Κληρονομικό, αρ. 17-18).

3. Βλ. Παπαντωνίου, ό.π., αρ. 15-19.

4. Βλ. και Βουζίκια, ό.π., σ. 21, κατά τον οποίον το ισχυρότερο κίνητρο της οικονομικής δραστηριότητας και προόδου είναι η βεβαιότητα του ατόμου ότι, μετά τον θάνατό του, η περιουσία του θα περιέλθει στα πρόσωπα με τα οποία το συνδέουν οι στενότεροι ηθικοί και φυσικοί δεσμοί.

5. Βλ. και παρακ. §§ 4 αρ. 9 και 26 αρ. 2-3.

- 8** Ο νομοθέτης μάλιστα, για την προστασία της (πυρηνικής) οικογένειας, φθάνει μέχρι το σημείο να περιορίζει την ελευθερία του διατιθέναι, καθιερώνοντας υποχρέωση του κληρονομούμενου να αφήσει στους στενούς συγγενείς και τον σύζυγό του ορισμένο ποσοστό της κληρονομίας. Ο κληρονομούμενος δεν είναι, με άλλα λόγια, απολύτως ελεύθερος να ρυθμίσει την τύχη της περιουσίας του μετά θάνατον, αλλά μέρος της περιουσίας του δεσμεύεται υπέρ των στενών συγγενών και του συζύγου του (εφόσον υπάρχουν). Με τον τρόπο αυτόν εξασφαλίζεται στην οικογένεια του κληρονομούμενου ένα οικονομικό υπόβαθρο για την καλύτερη διαβίωσή της.
- 9** Στο πλαίσιο της παραπάνω προβληματικής σχετικά με την επιλογή των κληρονόμων ανακύπτει το ζήτημα, αν θα πρέπει οι νομοθετικές λύσεις να διαφοροποιούνται ανάλογα με τη φύση και το μέγεθος κάθε συγκεκριμένης κληρονομίας. Έκδηλη είναι, για παράδειγμα, η νομοθετική τάση να αποφεύγεται η διανομή των επιχειρήσεων και γενικότερα των παραγωγικών μονάδων μετά τον θάνατο του φορέα τους και να επιδιώκεται η αδιάταρακτη συνέχιση της δραστηριότητάς τους από το πρόσωπο ή τα πρόσωπα που κρίνονται ικανότερα προς τούτο⁶. Η ανάγκη διατήρησης της ενότητας των παραγωγικών μονάδων αποκτά μάλιστα ιδιαίτερη σημασία σε μια χώρα όπως η Ελλάδα, όπου τη συντριπτική πλειοψηφία των παραγωγικών μονάδων (ακόμη και αυτών που λειτουργούν με τη νομική μορφή της ανώνυμης εταιρείας) αποτελούν μικρές ατομικές επιχειρήσεις⁷.
- 10** Σε περίπτωση που η κληρονομία περιλαμβάνει περιουσιακά στοιχεία, η αξία των οποίων υπερβαίνει κατά πολύ την περιουσία που είναι απαραίτητη για την άνετη εκπλήρωση της κοινωνικής λειτουργίας της οικογένειας (διατροφή και φροντίδα των οικονομικά και βιολογικά αδύνατων μελών, ανατροφή των τέκνων, διαμόρφωση κατάλληλου κλίματος για την ανάπτυξη της προσωπικότητας), η προτίμηση των συγγενών και του συζύγου του κληρονομούμενου και η περιέλευση ολόκληρης της κληρονομίας σε αυτούς εμφανίζεται – εν μέρει τουλάχιστον – αδικαιολόγητη. Παρόλα αυτά οι περισσότερες σύγχρονες νομοθεσίες (και η ελληνική) αποφεύγουν την καθιέρωση ποσοτικών περιορισμών της κληρονομικής μερίδας⁸, αντιμετωπίζοντας το πρόβλημα στο πλαίσιο της φορολογίας των κληρονομιών⁹.

6. Βλ. π.χ. ΚΠολΔ 483.

7. Βλ. Παπαντωνίου, *ό.π.*, αρ. 32 επ., ο οποίος επισημαίνει ότι το παραπάνω πρόβλημα δεν ανακύπτει σε χώρες όπου οι ανώνυμες εταιρείες ανήκουν πραγματικά σε νομικά πρόσωπα, δεδομένου ότι σε τέτοιες περιπτώσεις δεν κληρονομείται η επιχείρηση αλλά αριθμός μετοχών· αλλά και η συνέχιση της δραστηριότητας της εταιρείας δεν τίθεται σε κίνδυνο, αφού οι μεγάλες επιχειρήσεις διευθύνονται συνήθως από Managers και όχι από τους μετόχους. Εξάλλου, η περιέλευση αριθμού μετοχών σε περισσότερους κληρονόμους όχι μόνο δεν είναι στην περίπτωση αυτήν απευκαίτια, αλλά κρίνεται μάλλον σκόπιμη προς αποτροπή της μεταβίβασης σε έναν μόνο κληρονόμο αδιάσπαστης της οικονομικής και κοινωνικής ισχύος που παρέχει η κυριότητα κεφαλαίου.

8. Τέτοιον περιορισμό προέβλεπε π.χ. το άρθρο 8 του ν. 2310/1920 ως προς την κληρονομική μερίδα του επιζώντος συζύγου, η οποία πέραν του ποσού των 500.000 δραχμών έπρεπε να διανεμηθεί μεταξύ αυτού και του Δημοσίου.

9. Βλ. παρακ. αρ. 27 επ.

III. Η θέση του κληρονομικού δικαίου στο σύστημα του αστικού δικαίου

Ο ΑΚ ρυθμίζει το κληρονομικό δίκαιο στο πέμπτο και τελευταίο βιβλίο του (άρθρα 1710-2035). Η κατανομή όμως αυτή της ύλης του αστικού δικαίου σε πέντε βιβλία (γενικές αρχές, ενοχικό δίκαιο, εμπράγματο δίκαιο, οικογενειακό δίκαιο και κληρονομικό δίκαιο) είναι μάλλον εξωτερική και σχηματική. Εκτός από αυτήν είναι νοητή και μια εσωτερική διαίρεση που γίνεται με βάση ουσιαστικά κριτήρια. Οι δύο πόλοι, γύρω από τους οποίους στρέφεται ολόκληρο το σύστημα του αστικού δικαίου, είναι το πρόσωπο και η περιουσία. Πρόσωπο (φυσικό ή νομικό) είναι το υποκείμενο των έννομων σχέσεων, ιδίως των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων. Περιουσία είναι το σύνολο των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων ενός προσώπου που επιδέχονται χρηματική αποτίμηση. Με βάση τις δύο αυτές κεντρικές έννοιες το αστικό δίκαιο διαιρείται σε *δίκαιο των προσώπων* και *περιουσιακό δίκαιο*. Βέβαια και στους δύο αυτούς κλάδους υποκείμενο και τελικός σκοπός του δικαίου είναι το πρόσωπο. Αλλά ενώ το δίκαιο των προσώπων περιλαμβάνει τους κανόνες που διέπουν την ύπαρξη (π.χ. την έναρξη και τη λήξη της προσωπικότητας), τις ικανότητες (π.χ. για δικαιοπραξία, αδικοπραξία, τέλεση γάμου) και τη θέση του προσώπου μέσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες (π.χ. οικογένειας, σωματείου), το περιουσιακό δίκαιο αποβλέπει κατά πρώτον λόγο στη ρύθμιση των περιουσιακών σχέσεων του προσώπου· αντικείμενό του είναι η δράση του προσώπου ως φορέα περιουσιακών στοιχείων.

Τη διάκριση αυτή του αστικού δικαίου σε προσωπικό και περιουσιακό γνώριζαν ήδη οι Ρωμαίοι, οι οποίοι διαιρούσαν το δίκαιο σε δίκαιο των προσώπων (*ius quod ad personas pertinet*), δίκαιο των πραγμάτων (*ius quod ad res pertinet*) και δίκαιο των αγωγών (*ius quod ad actiones pertinet*). Αν αποχωρίσουμε το δίκαιο των αγωγών, που αποτελεί σήμερα τον αυτοτελή κλάδο του αστικού δικονομικού δικαίου (Πολιτικής Δικονομίας), απομένουν το δίκαιο των προσώπων και το δίκαιο των πραγμάτων. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο όρος «πράγμα» (*res*) δεν είχε στους Ρωμαίους την έννοια της ΑΚ 947, αλλά σήμαινε γενικά κάθε περιουσιακό στοιχείο· δηλαδή κάθε δικαίωμα, είτε ενοχικό είτε εμπράγματο. Επομένως το ρωμαϊκό δίκαιο των πραγμάτων ήταν αυτό που σήμερα αποκαλούμε περιουσιακό δίκαιο¹⁰.

Με το διμερές σύστημα διαίρεσης της ύλης του αστικού δικαίου συγγενεύουν τα συστήματα του γαλλΑΚ (1804) και του αυστρΑΚ (1811). Ο ΑΚ ακολούθησε όμως – κατά το πρότυπο του γερμΑΚ (1896) – το πενταμερές σύστημα, το οποίο είναι δημιούργημα των νεότερων χρόνων, και μάλιστα της γερμανικής επιστήμης του 19ου αιώνα. Ο κυριότερος λόγος ήταν ότι η νεότερη ελληνική επιστήμη είχε ακολουθήσει κατά την ερμηνεία του βυζαντινορωμαϊκού δικαίου το σύστημα της γερμανικής επιστήμης των πανδεκτών και ήταν «ειθισμένη εις την τοιαύτην διάταξιν της ύλης του αστικού δικαίου»¹¹.

10. Βλ. σχετικά και Πετρόπουλο, *Ιστορία και εισηγήσεις του ρωμαϊκού δικαίου*, 2η έκδ. 1963, § 5 σ. 47 επ.

11. Σχέδιον ΑΚ, Γεν. Αρχαί, σ. 5.